

С. В. Дорофейкандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології освіти
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**О. М. Чайковська**кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології освіти
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті аналізуються та виносяться на розгляд основні теоретичні підходи щодо розвитку креативних здібностей дітей молодшого шкільного віку. Розкрито розмаїття аспектів і підходів стосовно визначення природи креативності, виділення умов реалізації і розвитку креативних якостей особистості. Розглянуто компонентний склад креативних здібностей молодших школярів, методи розвитку та формування креативних здібностей. Досліджено й охарактеризовано роль креативних здібностей у навчальному процесі.

Ключові слова: креативність, творчість, креативні здібності, креативний потенціал, творча особистість, творча діяльність.

Постановка проблеми. Зміни, пов'язані з освітньою реформою, спрямовані на забезпечення психологічних умов, які включають розвиток креативності в школярів, які можуть особисто ухвалювати рішення та пристосовуватися до змін сьогодення, знаходити вихід із непередбачуваних, іноді досить складних життєвих ситуацій. Проблема розвитку креативного потенціалу особистості в молодшому шкільному віці набула в останні роки яскраво виявленої соціальної значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем креативності та її вплив на навчання завжди були актуальними і не втрачають своєї цінності. Тому багато вчених у своїх працях, присвячених проблемам творчості, зробили неоціненний внесок у науку, зокрема: О. Запорожець, В. Козаков, О. Кондратюк, В. Семиченко, О. Матюшкін, Е. Фромм та інші.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема творчого потенціалу розкривається в дослідженнях Д. Богоявленської, А. Брушлінського, І. Волкова, Г. Готової, А. Коваленко, А. Лука, О. Матюшкіна, В. Моляко, А. Савенкова, С. Симоненко, Є. Яковлевої та інших, а також таких закордонних дослідників, як: Д. Рензуллі, Д. Фельдхьюсен, Т. Любарт, Р. Гілфорд, Е. Фромм, Е. Торренс, А. Маслоу, М. Генрі, У. Рассел та інші. В означених дослідженнях особлива увага приділяється виокремленню сутнісних характеристик творчого потенціалу особистості, розгляду структури та принципів формування та розвитку. Креативність як важливу характеристику самоактуалізації розглядали А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс.

У теоретичних і експериментальних дослідженнях креативності вітчизняних і закордонних науковців (О. Григоренко, О. Разумнікова, О. Солдатова, М. Холодна, Дж. Гауен, Дж. Гілфорд, Ю. Дері, Дж. Монета й інші) простежується припущення про наявність у процесі реалізації креативності як дивергентного, так і конвергентного мислення. Тому під час вирішення проблеми формування креативних здібностей необхідно враховувати як дивергентні, так і конвергентні стратегії організації розумової діяльності.

Деякі автори (Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг, Л. Термен, У. Уайсберг та ін.) розглядають креативність лише як різновид інтелектуальної поведінки. В. Русалов та Л. Полтавцева розглядають креативність як аспект інтелекту людини. М. Смульсон розглядає креативність як характеристику інтелекту, яка є цілісним інтегрованим психічним утворенням і забезпечує породження, конструювання й перебудову особистісних ментальних моделей світу.

Досить ґрунтовно питання про розвиток креативних здібностей дітей молодшого шкільного віку вивчали Ю. Гільбух, В. Дружинін, В. Моляко, О. Матюшкін, Л. Обухова, Н. Хазратова, А. Леві та ін. І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, С. Діденко, О. Леонт'єв та інші довели, що молодший шкільний вік є періодом найінтенсивнішого креативного становлення.

Незважаючи на велику кількість досліджень, спрямованих на вивчення креативності, розмаїття аспектів і підходів щодо визначення природи креативності, виділення умов реалізації і розвитку креативних якостей особистості, багато питань зали-

шаються недостатньо розробленими. Зокрема, це стосується розроблення проблеми розвитку креативності дітей на різних вікових етапах, визначення механізмів прояву та формування креативних якостей особистості в різні вікові періоди.

Вирішення даних проблем має особливе значення, коли йдеться про дітей молодшого шкільного віку. Це зумовлено як низкою теоретичних положень, які розкривають доцільність дослідження креативності дітей молодшого шкільного віку (Л. Виготський, Ю. Гільбух, О. Гарнець, В. Кудрявцев, О. Яковлева й ін.), так і практичною значущістю впливу особливостей мікросередовища на розвиток креативності молодших школярів.

Мета статті – теоретично вивчити й емпірично дослідити особливості розвитку креативності в учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури та дисертаційних досліджень (В. Беліч, Г. Буш, Г. Батіщев, Д. Говорун, О. Леонтьєв, Б. Теплов та ін.) показав, що погляди вчених на поняття «творчість» та «креативність» неоднозначні.

Визначаючи поняття «креативні здібності», ми поділяємо думку А. Хуторського [9], який розглядає дане поняття як «комплексні можливості учня у скоєнні діяльності і дій, спрямованих на творення ним нових освітніх продуктів».

Проблема визначення компонентів, складників креативних здібностей учнів на сьогодні в психолого-педагогічній літературі залишається дискусійною. Спираючись на дослідження Л. Виготського, В. Дружиніна, Т. Кудрявцева, А. Петровського, можемо виділити такий компонентний склад креативних здібностей молодших школярів: творче мислення, творча уява і застосування методів творчості учнями в процесі виконання творчих завдань.

Незважаючи на різні трактування в науковій літературі виділених компонентів креативних здібностей, багато вчених зазначають, що для розвитку творчого мислення та творчої уяви учнів необхідний розвиток вміння вирішувати творчі завдання, які передбачають систематичне і послідовне перетворення дійсності, ґрунтування на суб'єктивному досвіді учнів, що становить основу системного, діалектичного мислення, довірливої, продуктивної, просторової уяви, застосування евристичних і алгоритмічних методів організації творчої діяльності учнів.

Аналіз наявних визначень поняття «креативність» показує, що вони відрізняються за основними компонентами, що перебувають у центрі вивчення. Такими найчастіше є або продукт, або процес, або здатність, або риса особистості, або сукупність особистісних і соціальних чинників.

Дж. Гілфорд [2] за основу креативності як загальної творчої здібності брав операцію дивергенції. Він виділяє такі параметри креативності,

як здатність до виявлення постановки проблеми, здатність до генерування великої кількості ідей; гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї; оригінальність – здатність відповідати на подразники нестандартно; здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі; здатність вирішувати проблеми.

П. Торренс [11] визначав креативність як процес, який породжується сильною потребою людини в знятті напруги, що виникає в ситуації невизначеності і дефіциту інформації. Він виділяє чотири характеристики креативності (швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість).

Креативність, на думку Р. Стернберга [8], передбачає здатність іти на розумний ризик, готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність, готовність протистояти думкам оточення. Як важливий складник він виділяє здатність створювати «продуктивні метафори».

Д. Богоявленська [1], спрямовуючи свої погляди на цю проблему, зазначає, що основним показником творчості є інтелектуальна активність, представлена пізнавальним (загальні розумові здібності) і мотиваційним компонентами.

Серед усього розмаїття думок можемо виділити два загальні підходи до процесу креативності:

– як до процесу, що відбувається в окремій особистості (дотримується більшість дослідників) – мала креативність;

– як до процесу в широкому соціально-історичному контексті – велика креативність.

Численні роботи, присвячені дослідженню креативності особистості, наголошують на необхідності її вивчення у взаємозв'язку з пізнавальними процесами (В. Дружинін, В. Давидов, А. Матюшкін, В. Кудрявцев, Д. Фельдман та ін.). Що стосується молодшого шкільного віку, то це продиктовано тим, що дитина як суб'єкт може реалізувати свої можливості через пізнавальну активність, розумові здібності, специфічні для даного вікового періоду види діяльності.

Проаналізувавши умови розвитку креативності в молодшому шкільному віці, доцільно виділити зовнішні чинники: характер і систему сімейного виховання; відносини між батьками; спілкування з дорослими й однолітками; гарантування психологічної безпеки, тобто поваги до дитини, вплив школи; внутрішні чинники: вікові особливості; індивідуально-психологічні особливості особистості; чинник самовиховання; відкритість новому досвіду, спонтанність, можливість оперувати образами й поняттями; стратегії мислення.

Найбільш важливими періодами входження і реалізації у творчій діяльності В. Моляко вважає дошкільний період, молодший шкільний вік та етап професіоналізації – становлення молодого спеціаліста [5, с. 3]. Дані про важливість молод-

шого шкільного віку для розвитку творчих здібностей наведені також у роботах В. Давидова [3], О. Дусашицького [4] і багатьох інших.

Проаналізувавши питання доцільності допомоги в розвитку креативних здібностей, ми поділяємо думку вчених про те, що необхідна допомога, особливо з боку осіб, що безпосередньо контактують із дітьми, і саме в молодшому шкільному віці.

Щодо методів розвитку та формування креативних здібностей, то за останній час їх накопичилося досить багато. Т. Сидорчук [6] виокремлює такі методи розвитку креативності: дихотомія, системний підхід, діалектичний підхід, евроритм, мозкова атака, морфологічний аналіз, каталог, метод фокальних об'єктів, синектика, прийоми типового фантазування. А. Чус і В. Данченко [10] вирізняють такі методи активізації творчого мислення: метод каталога, метод фокальних об'єктів, метод гірлянд випадковостей та асоціацій. Тобто існує досить значна кількість методів і прийомів із розвитку креативності, і їх застосування вихователями, вчителями, шкільними психологами сприятиме формуванню творчо мислячої особистості. Найуспішнішою є методика розвивального навчання, яка передбачає інтенсивну розумову роботу учнів шляхом організації проблемного навчання (І. Лернер, О. Матюшкін, М. Махмутов, М. Скаткін та ін.), яке найповніше відповідає завданням розвитку творчого мислення.

Дослідження проводилося на базі Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи № 8 І–ІІІ ступенів серед учнів молодшого шкільного віку. Загальна кількість досліджуваних – 27 (14 хлопчиків, 13 дівчаток).

Для виявлення особливостей розвитку креативності в молодших школярів використано такі методи: спостереження, індивідуальні та групові бесіди, опитувальник креативності Джонсона, методика дослідження оригінальності, швидкості, гнучкості, варіативності (П. Торренса і Д. Гілфорда), тест «Конструювання фрази за початковими літерами слів» (за методикою вивчення творчого мислення Дж. Гілфорда), мета якого – виявити рівень мовленнєвого розвитку учня, багатство його словникового запасу, оцінити творчі здібності. Також використаний метод експертних оцінок.

Про сформованість творчих здібностей зроблено висновки за результатами дослідження за опитувальником креативності Джонсона. Результати обрахунку методики ми зафіксували у відсотковому співвідношенні у вигляді діаграми (Рис. 1).

Результати дослідження за методикою Джонсона свідчать про те, що у 18,5% учнів експериментального класу виявлено низький рівень розвитку творчих здібностей. В учнів цієї групи

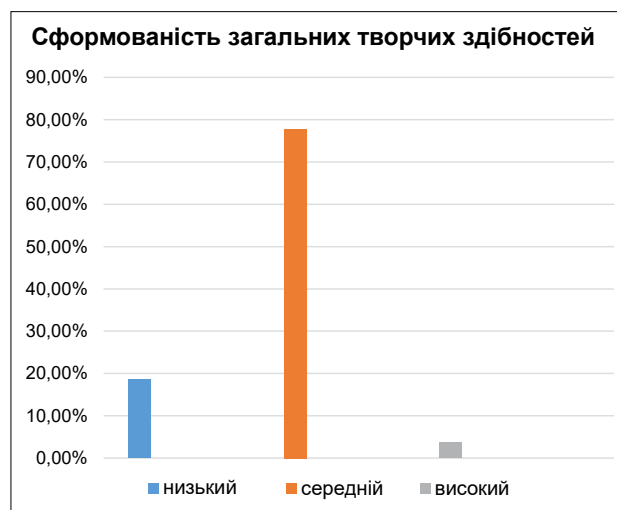

Рис. 1. Сформованість творчих здібностей

рідко виявляються спостережливість, здатність передбачати проблеми; вміння висловлювати незвичайні, оригінальні ідеї, думки; творча уява; вміння доводити розпочату справу до кінця (наполегливість у досягненні мети); прагнення до самовираження і самоствердження. Учні цієї групи відтворюють ідеї дуже повільно, дають 1–2 відповіді.

Середній рівень розвитку креативності виявлено в 77,8% школярів.

Учні із цим рівнем розвитку креативності не дають логічних відповідей, не здійснюють вибір адекватного рішення, відповідного поставленій меті. У них рідко виявляються такі показники, як швидкість процесів уяви; незвичайність, оригінальність стилю; багатство уяви (рівень фантазії, різноманітність); емоційність образів.

Високий рівень зафіксований лише в 3,7% учнів. Учні цієї групи швидко відтворюють ідеї, дають досить велику кількість відповідей. Їхні відповіді відрізняються логічністю. Їхні рішення відрізняються незвичайним вживанням елементів, оригінальністю структури відповідей. У них часто виявляються такі показники, як швидкість процесів уяви; незвичайність, оригінальність стилю; багатство уяви (рівень фантазії, різноманітність); пропрацьованість деталей і глибина образів; емоційність образів.

Аналіз результатів дослідження за методикою П. Торренса і Д. Гілфорда показав, що в більшості молодших школярів зафіксовано середній рівень (51,9%) оригінальності, гнучкості та варіативності, які проявляються в здатності висувати нові, несподівані ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, здатністю швидко, легко знаходити нові стратегії рішення та пропонувати різноманітні ідеї в тій чи іншій ситуації; 39,6% учнів початкової школи демонструють середній рівень швидкості творчого мислення, що дозволяє дітям миттєво адаптуватися в складних ситуаціях (табл. 1).

Таблиця 1
Рівні сформованості творчих здібностей
у молодших школярів за П. Торренсом
і Д. Гілфордом

Рівні	Оригінальність (%)	Гнучкість (%)	Швидкість (%)	Варіативність
Низький	3,7	29,6	36,7	3,7
Середній	51,9	51,9	39,6	51,9
Високий	44,4	18,5	23,7	44,4

З метою виявлення рівня мовленнєвого розвитку учнів, багатства їхнього словникового запасу дітям був запропонований тест «Конструювання фрази за початковими літерами слів» Дж. Гілфорда. Одержані результати тестування оброблено за вказаними критеріями і відображено у вигляді діаграми (Рис. 2).

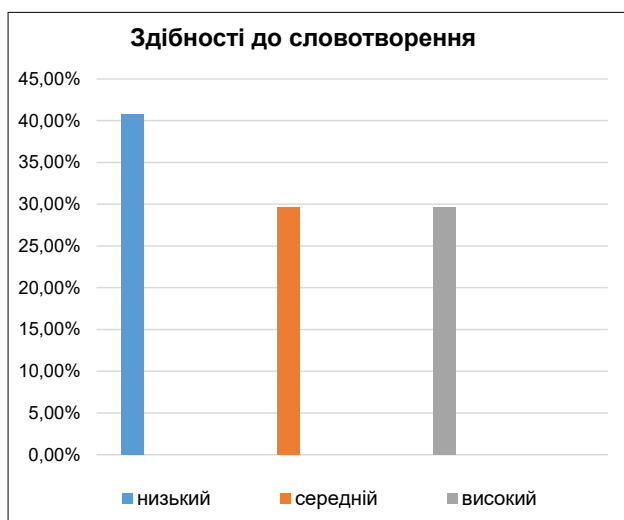

Рис. 2. Здібності до словотворення

Аналіз результатів тестування показав, що майже 60% учнів написали 3 і більше речень із чотирьох слів, у яких кожне слово починається з певної букви, водночас фрази були обов'язково логічні, а слова в реченні – погоджені за родами, числами, особами та відмінками. Це є свідченням високого мовленнєвого рівня розвитку школярів.

Зіставивши індивідуальні дані кожного учня з результатами, отриманими після проведення дослідження, можемо стверджувати, що чим краще в школярів розвинуті креативні здібності, тим вищого рівня успішності вони досягають. Наприклад, діти, які мають добре розвинуті здібності до словотворення, добре працюють на уроках української мови, а учні, у яких, за результатами нашого дослідження, високий показник за критерієм «гнучкість розуму», виявляють гарні

результати під час розв'язування нестандартних математичних задач.

Після проведеного психодіагностичного дослідження й отримання експертних оцінок вчителів щодо креативності їхніх учнів нами з'ясовано, що діти, які характеризуються високим рівнем креативності, за результатами емпіричного дослідження, були охарактеризовані педагогами як такі, що завжди мають свою думку, непосидючі, гіперактивні, здатні до ризику, вони проявляють ініціативу, уміють вирішувати проблеми.

Вважаємо, що саме такі наскрізні вміння, як розвинені креативні здібності, вміння вирішувати різноманітні проблеми повсякденного життя, справлятися зі стресом та напругою є основою успішної самореалізації учня в подальшому житті.

Висновки. Отже, з метою формування креативних здібностей школярів у процесі навчання необхідно поєднувати їхню наочно-пізнавальну і творчу діяльність. Цілеспрямоване тренування гнучкості мислення, асоціативності, використання фантазії, інтуїції, уяви, дослідницьких методів навчання – усе це сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Крім того, однією з найголовніших умов розвитку креативних здібностей школярів є створення креативного навчально-розвиваючого середовища. Воно характеризується атмосферою взаємної пошани, дружелюбності, делікатності, створює комфортні умови для творчої роботи й розкриття індивідуальних здібностей кожної особистості, сприяє формуванню й розвитку креативного потенціалу учнів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні й обґрунтуванні психологічних механізмів розвитку творчих здібностей учнів інших вікових груп.

Література:

1. Богоявленская Д., Сусоколова И. К вопросу о дивергентном мышлении. *Психологическая наука и образование*. 2006. № 1. С. 85–96.
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. *Психология мышления*. Москва : Прогресс, 1965. 14 с.
3. Давыдов В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. Москва : Педагогика, 1986. 240 с.
4. Дусавицький О. Система розвивального навчання в дзеркалі шкільної практики. *Сучасні шкільні технології*. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2004. С. 85–94.
5. Моляко В. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 8. С. 1–4.
6. Сидорчук Т. Система творческих заданий как средство формирования креативности на начальном этапе становления личности : сбор-

- ник. *Креативная педагогика 21 века* : тезисы докладов Международной научно-практической конференции. Москва : МГИУ, 1999. С. 102–104.
7. Смульсон М. Психологічні засади розвитку інтелекту дорослих. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 1. С. 9–15.
8. Стернберг Р. Практический интеллект. Санкт-Петербург, 2002. 272 с.
9. Хуторской А. Принцип человекосообразности и его роль в обновлении современного образования. *Инновации в образовании; человекосообразный ракурс* : сборник научных трудов / под ред. А. Хуторского. Москва : ЦДО «Эйдос», 2009. С. 10–20.
10. Чус А., Данченко В. Основы технического творчества : учебное пособие для студентов технических вузов. Киев ; Донецк : Вища школа, 1983. 183 с.
11. Torrance E. *The Search for Satori and Creativity*. Buffalo ; New York : Creative Education Foundation, 1979. P. 259–271.

Дорофей С. В., Чайковская О. Н. Психологические особенности развития креативности в младшем школьном возрасте

В статье анализируются и выносятся на рассмотрение основные теоретические подходы относительно развития креативных способностей детей младшего школьного возраста. Раскрыто многообразие аспектов и подходов в определении природы креативности, выделении условий реализации и развития креативных качеств личности. Рассмотрены компонентный состав креативных способностей младших школьников, методы развития и формирования креативных способностей. Исследована и охарактеризована роль креативных способностей в учебном процессе.

Ключевые слова: креативность, творчество, креативные способности, креативный потенциал, творческая личность, творческая деятельность.

Dorofei S. V., Chaikovska O. M. Psychological peculiarities of the development of juniors' creativity in the primary school

The article analyzes and presents the basic theoretical approaches regarding the development of creative abilities of children of elementary school age. The variety of aspects and approaches in determining the nature of creativity, in the allocation of conditions for the implementation and development of creative personality traits are revealed. The component composition of creative abilities of junior schoolchildren, methods of development and formation of creative abilities is considered. The role of creative abilities in the educational process has been researched and characterized.

Key words: creativity, talent, creative abilities, creative potential, creative personality, creative activity.